

Жолдыбаев Олжас Мұратбекұлының
«8D02304 – Әдебиеттану»
білім беру бағдарламасы бойынша философия докторы
(PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған «Үйлену ғұрып
фольклорының салыстырмалы поэтикасы (Орталық Азия
түріктері материалы негізінде)» атты диссертациясына
отандық ғылыми кеңесшінің

ПІКІРІ

Үйлену ғұрып фольклоры отбасы ғұрып фольклорының арналы саласы. Барша түрік халықтары фольклорында бұл тақырып ежелден ғалымдар назарына ілініп, әр халықтың ұлттық ерекшеліктері тұрғысынан зерттеліп келеді. Осы ауқымда зерттеулерді сырттай бағамдағанның өзінде олардың бір тамырдан нәр алған ортақ тұстары мен әртүрлі тарихи кезеңдерге байланысты ұлттық сипат алған ерекшеліктері тайға таңба басқандай көрініп тұрады. Соның ішінде бірі-бірімен көршілес, тарихы жағынан тағдырлас, рухани өрісі жағынан аралас-құралас отырған Орталық Азия түркілерінің фольклорлық мұрасында ортақтас желілер өте мол. Оның үстіне, бұл халықтардың соңғы ғасырда бір мемлекет құрамында болған тарихи тағдырластығы тағы бар.

Кеңестік кезеңде бұл тақырып жекелеген ғалымдардың еңбектерінде әр халықтың өзіндік ұлттық мұрасы тұрғысында ғана жанрлық тұрғыдан ұлттық тар аяда қарастырылып келген. Бұл орайда қазақ үйлену ғұрып фольклоры да А. Байтұрсынов, М. Әуезов, С. Сейфуллин, Б. Уахатов, Х. Арғынбаев, С. Қасқабасов, Б. Абылқасымов, Ш. Ыбыраев, К. Матыжанов сияқты ғалымдар еңбектерінде әр қырынан зерттеліп келді. Сол сияқты, Татар, Башқұрт, Өзбек, Қарақалпақ, Қырғыз, Хақас, Тыва, Алтай сияқты түркі елдерінде де үйлену ғұрып фольклорына қатысты мол материалдар жинақталып, іргелі зерттеулер дүниеге келді. Міне, осындай түркі халықтарының отбасылық рәсімдер кешеніне байланысты жинақталған ұшан теңіз материалдарды салыстыра саралап, ғылыми пайымдарды бір жүйеге тоғыстырып, түркі дүниесіндегі отбасылық рәсімдерге байланысты ортақ тамырластықты жалпы адамзат мәдениетімен астарластыра отырып, ондағы ұлттық сипаттардың ерекшеліктерін ашу бүгінгі түркітану ғылымындағы өзекті тақырыпқа айналып отыр.

Жалпы отбасы фольклоры, соның ішінде үйлену салтына байланысты әдет-ғұрыптарды Кеңестік дәуірде ұлттық ұстаным, әлемдік өркениет тұрғысынан саралап, түркі дүниесінің рухани мұрасын тұтас әлем ретінде саралауға саяси тұрғыдан да, ғылыми тұрғыдан да мүмкіндік бола қоймады. Сондықтан да түркі халықтарының дәстүрлі мәдениетіндегі үйлену ғұрпының тегін, даму эволюциясын, трансформациясын, типологиялық тұрғыдан салыстыра егжей-тегжейлі зерттеу мәселесі күні бүгінге дейін бүгінгі күн тәртібінде тұрған өзекті мәселе болып қалып келеді. Сондықтан да бұл күрделі тақырыпты әлемдік фольклортану ғылымдарының жетістіктері тұрғысынан

тереңдей үңіліп, кеңінен қамтып, жан-жақты саралау қазақ фольклортану ғылымының да, жалпы түріктану ғылымының да алдында тұрған көкейтесті мәселенің бірі.

Сондықтан да, Диссертациялық Кеңес қарауына ұсынылып отырған докторант О.М. Жолдыбаевтың «Үйлену ғұрып фольклорының салыстырмалы поэтикасы (Орталық Азия түріктері материалы негізінде)» атты (PhD) докторлық диссертациясы бұған дейін ғылыми айналымға түспеген, арнайы зерттеу объектісіне айналмаған тың ғылыми тақырып деп айтуға толық негіз бар. Яғни бұл зерттеу жұмысында түрік халықтарының үйлену ғұрып фольклоры алғаш рет бірізді жаңа ғылыми көзқарас тұрғысынан типологиялық салыстырулар жасалып, поэтикалық ерекшеліктері терең байыпталған бірден-бір тың ғылыми жұмыс деуге болады.

Зерттеу жұмысының басты мақсаты – қазақ үйлену ғұрып фольклорын туысқан, қандас түркі халықтарының осы жанрдағы туындыларымен тарихи-типологиялық салыстырулар жүргізе отырып, олардың тарихи-эволюциялық даму жолдары мен бүгінгі қоғамда атқарып отырған қызметінің ортақ заңдылықтарын ашып, тиісті ғылыми қорытындылар жасау болып табылады. Соған орай, диссертацияда мынадай міндеттерді жүзеге асыру көзделген:

1) Түркі халықтары үйлену ғұрпы фольклорындағы тамырлас желілерді және олардың жанрлық табиғатындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды ашып көрсету;

2) Түркі халықтары үйлену ғұрпы фольклоры үлгілерінің генезисін (түп төркінін), олардың пайда болуына себеп болған ежелгі түркі дәуірінен жалғасып келе жатқан мифтік дүниетаным ортақтастықтарын саралау;

3) Түркі халықтарының тарихи, геосаяси жағдайларының үйлену ғұрпы фольклоры үлгілерінің дамуына, өзгеруіне еткен ықпалын байыптай отырып, олардың тарихи-эволюциялық даму өрісіне шолу жасау;

4) Түркі халықтары үйлену ғұрпы фольклоры үлгілеріндегі тарихи-типологиялық сарындарды (мотивтер мен сюжеттерге, көркемдік бейнелеу құралдарындағы сабақтастық) әлем халықтары фольклорындағы осындай құбылыстармен салыстырып, түркі халықтары фольклорының тарихи поэтикасына барлау жасау;

5) Әлем халықтары үйлену ғұрпы фольклоры үлгілеріндегі ұқсастықтардың сырын «өтпелі ғұрыптар» (Арнольд Ван Генеп) заңдылықтары аясында қарастырып, олардың ұлттық айырмашылықтарының себептерін ашып көрсету.

Диссертациялық жұмыстың құрылымы: «Кіріспеден», «Үйлену ғұрып фольклорының тарихи тамырластығы» мен «Орталық Азия түріктерінің үйлену ғұрып фольклорының салыстырмалы поэтикасы» деп аталатын екі көлемді тараудан және «Қорытындыдан» тұрады. Жұмыс соңына пайдаланылған әдебиеттер тізімі берілген.

Орталық Азия түркілері тілі, ділі, діні жағынан бір-біріне жақын, түбі бір туысқан халықтар бола тұра, жеке-жеке ел болып, тарам-тарам тарихи жолдарға түсуіне байланысты олардың қоғамдық-әлеуметтік жағдайларына, тарихи даму кезеңдеріне, кәсібі мен өмір сүру салтына байланысты туындаған ұлттық ерекшеліктері де аз емес. Мәселен қазақ, қырғыз көбіне-көп көшпелі, далалық мәдениетке жақын болды да, ислам өркениетіне толық кірігіп кете қойған жоқ. Ал татар, башқұрт, өзбек, түрікмен, әзербайжан, халықтары отырықшы өмір салтына ерте дендеп, дәстүрлі мәдениетінде отырықшылық кәсіп пен ислам өркениетінің элементтерін молынан сіңірді. Бұлар араб-парсы мәдениетіне мейілінше жақын болды, мұсылманшылық дәстүрлерді қатты ұстанды. Бұл өз кезегінде «ауылы аралас, қойы қоралас» отырған туысқан халықтардың салт-дәстүрінде жекелеген өзгешеліктердің туындауына әкелді. Орталық Азияда ғұмыр кешетін түрік халықтарында үйлену ғұрпындағы құдаласу, қыз ұзату, келін түсіру, неке қию сияқты жанрлардың типологиялық ұқсастығымен қоса, елеулі айырмашылықтар да бар дегенді білдіреді. Осындай құбылыстардың сырына үңіліп, қызғылықты топшылаулар жасау бұрыннан ғылыми ортаның қызығушылығында жүрген еді. Аталған диссертацияда осы мәселелер арнайы зерттеу нысанына айналған.

Диссертацияда түрік халықтарының, соның ішінде қазақ фольклорының тарихи поэтикасы мен жанрлық табиғаты кеңінен сараланып, қазіргі қоғамға трансформациялану ерекшеліктері, жаңа парадигмалары, ғылыми аспектілері жете сараланған. Бүгінгі таңдағы той өткізу дәстүрлерінің қазіргі жаһандану процесіне байланысты өзгерген формаларының даму заңдылықтарына назар аударылған. Сонымен қатар жасанды интеллект, IT технология, «Instagram», «Facebook», «Tik Tok», «Whats App» сияқты ғаламтор желісінде жарияланып жүрген той өткізу формалары жинақталып, олардың даму өрісіне талдаулар жасалған. Бүгінгі қоғамдағы үйлену тойының дәстүрлі ғибраты мен түйткілді тұстары ғылыми жұмыста біршама сарапталып талданған. Диссертациялық жұмыстың негізгі қорытындылары мынадай басылымдар мен конференцияларда баяндалған:

Әлемдік *Scopus, Web of science* халықаралық базасындағы индекстелген ғылыми мақала: I. Comparative poetics of wedding ritual folklore of Central Asian Turks // Olzhas Zholdybayev and Kenzhekhan Matyzhanov. <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216628445>

ҚР ҒЖБМ Ғылым және жоғарғы білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитетінің ғылыми қызметтің нәтижелерін жариялау үшін ұсынылатын басылымдарда жарық көрген ғылыми мақалалар: 1.Тойбастар ғұрпының семантикасы және ерекшелігі // «Керуен» ғылыми журналы №1, 78-том, 2023. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2023.1-01> 17-23 бб. 2.Қазақ фольклорындағы лақап есім мотиві // «Керуен» ғылыми журналы №3, 80-том, 2023. 17-27 бб. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2023.3-01> 2. Қазақ эпосы және Жошы ұлысының тарихи тағылымдары // Торайғыров университетінің хабаршысы № 1 (2025). 348-361 бб. <https://doi.org/10.48081/YVDX6427>

Халықаралық конференциялардың жинақтарында жарияланған еңбектер:
1. Үйлену ғұрпының бүгінгі таңдағы бейнесі // «Жаһандық мәдениет және ұлттық сахна өнері: диалог және ықпалдастық» атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Алматы, 2023, 360-363 бб. 2. Е. Тұрсыновтың туғанына 80 жыл толуына арналған халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. – Алматы, 2023. 245-251 бб. 3. Трансформация свадебного обрядового фольклора // Международной научно-практической конференции «НУРГАЛИЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ-ХІІ:» 23-24 февраля 2023 года. 171-175 с. 4. Үйлену ғұрып фольклорындағы рәсімдер, кезеңдер және фольклор // С. Торайғыров республикалық ғылыми-теориялық конференция. – Алматы, 2023. 134-138 бб.

Зерттеу нәтижесінде диссертант қол жеткізген ғылыми пайымдаулар мен қорытындылар келешекте фольклортану ғылым саласы бойынша бакалавриат, магистрант, докторанттардың ғылыми ізденістерінде пайдалануға және жалпы ғылыми көпшілікке арналған бірегей ғылыми еңбек ретінде кәдеге асатынына сенім білдіреміз.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, PhD докторант Жолдыбаев Олжас Мұратбекұлының «8D02304 – Әдебиеттану» білім беру бағдарламасы бойынша философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған «Үйлену ғұрып фольклорының салыстырмалы поэтикасы (Орталық Азия түріктері материалы негізінде)» атты диссертациясын аяқталған жұмыс ретінде танып, мамандандырылған диссертациялық Кеңес қарауына ашық қорғауға жіберуге болады деп санаймын.

Ғылыми кеңесші:

М. О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының бас директоры, филол.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі

К. С. Матыжанов